

О. О. Злотник-Шагіна, канд. філол. наук, асист.,
О. М. Сліпушко, д-р філол. наук, проф.,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ПРОМЕТЕЇЗМ МИСЛЕННЯ

Досліджено прометеїзм мислення Тараса Шевченка і Лесі Українки, визначено його характер та особливості. Проведено порівняльний аналіз прометеїзму Тараса Шевченка і Лесі Українки, наголошено на їх спільних і відмінних рисах. Представлено прометеїзм як античну і ренесансу ідею, сутність якої визначалася самопожертвою та служінням особистості й народові. Охарактеризовано специфіку сприйняття обома митцями християнської традиції, акцентовано увагу на суто авторських підходах Тараса Шевченка і Лесі Українки до постаті Ісуса Христа, який співвідноситься з постаттю Прометея як певною мірою протилежною з огляду на реалізацію особистості в суспільстві та покликання борця в ньому. Наведено художнє тлумачення ідеї імперіалізму Тарасом Шевченком і Лесею Українкою.

Наголошено на тому, що обидва образи Прометеїв є глибоко автобіографічними, які митці, не будучи прихильниками традиційного християнства, витворили згідно з традиціями античності, доби Ренесансу та національними світоглядними чинниками і засвідчили становлення й утвердження в українській суспільній і світоглядній традиціях ідеї боротьби за національне та протистояння з російським імперіалізмом.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Леся Українка, образ Прометея, християнство, античність, Ренесанс, імперіалізм, ідея самопожертви, антропоцентризм.

Ідея прометеїзму, самопопосвяти і самопожертви надихала митців від найдавніших часів. Ідея служіння вищим цілям і людям реалізувалася в ренесансній філософії буття та світогляді епохи Відродження. Ідея антропоцентризму доби Ренесансу прийшла на зміну середньовічному теоцентризму і визначила подальше захоплення образом людини, особистості, індивіда і його піднесення. З образом Прометея мистецтво тісно і нерозривно пов'язало ідею служіння людям, людинолюбство, а також ідею волі – особистої та національної, яка в епоху

формування європейських націй визначала напрями мислення і розвитку суспільної думки.

Два світових митці найбільше розвинули ідею та образ Прометея – це Есхіл і Гете. В українській літературі своєрідним апостолом Прометеївської ідеї став Тарас Шевченко, а його традицію підхопила Леся Українка. Прометей – це той, хто був замучений у горах Кавказу на його могутніх скелях. Він помер як титан за людей та за їхню волю. Прометей є найбільшим Людинолюбцем у світовій історії духовності та мислення. І в цьому його головна сила і покликання, цим він надихає митців і кличе його оспівувати та осмислювати. Звернення до образу Прометея – це не просто трактування традиційного сюжету про світову постать. Це – сповідання й репрезентація певної системи відчуття світу і його сприйняття. Це та позиція, яка не сумісна із традиційною християнською покірністю. Прометей та Ісус Христос дуже різні. Але єднає їх любов до людей. І в кожного з них свій жертвний шлях, кожен присвятив своє життя служінню Богам. Для Прометея гуманізм, тобто любов до людини, є визначальними чинниками сприйняття життя і визначення своєї позиції в суспільстві. Фактично це дві філософські та світоглядні системи, контрастні та водночас споріднені за сутністю тлумачення ідеї антропоцентризму. Насамперед це несприйняття рабства, що протиставляється духові, який кличе змінити світ в ім'я людини та її щастя.

Свій твір "Кавказ" Тарас Шевченко присвятив графу Якову де Бальмену, який був другом поета, і написано поему з приводу його загибелі. Шевченко нікого не звинувачує, зокрема, він жодним чинить не звинувачує кавказькі народи, які були в неволі у Москві, оскільки не вони є винуватцями загибелі Якова де Бальмена. А справжнім убивцею друга Шевченко вважає не кавказців, а царизм. Як наголошує П. Іванишин, "одним із основних смислових концептів (поряд із викриттям лжехристиянства) стає витлумачення сутності імперського спустошувального мислення. Це розмикання має універсальне значення, бо стосується не лише московського, хоч передусім його, але будь-якого імперіалізму будь-якого народу" [1, с. 263]. Шевченко на глибокому філософському рівні тлумачить сутність і сенс імперіалізму, вважаючи його причиною загибелі особистостей і народів, націй. Поет і мислитель розмірковує над

двома головними причинами, які зумовлюють неволю як особисту, так і національну. Отже, він розрізняє імперіалізм зовнішній, який нищить народи, та імперіалізм внутрішній, який стає великим злом для окремої людини. Другий постає більшою небезпекою, ніж перший, адже особиста неволя веде до неволі народу і нації. Небезпечними результатами цього він вбачає повне спустошення нації та людини. За своєю сутністю вони є рівнозначними, але виявляються по-різному.

За епіграф до "Кавказу" Тарас Шевченко узяв слова пророка Ієремії, суть яких визначається пошуком того, хто дасть воду голові й очам сльози, щоб оплакати тих, які гинуть. Ці слова біблійного пророка, будучи спрямовані на захист знедолених, тлумачаться поетом у глибокому ренесансному ключі. Своєрідним маніфестом твору є класичні слова поета:

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку Прометей
Там орел карає...

[6, с. 246].

В образі Прометей Тарас Шевченко втілює так багато – ідею служіння людям, антропоцентризм, рідний український народ і себе самого. Це значною мірою образ автобіографічний. Це сам Кобзар, який, будучи частиною свого народу і представляючи його, страждає від імперського зла. Водночас він вірить у відродження, воскресіння – ідеї, які однакові близькі постаті міфічного Прометей, світогляду доби Відродження і незмінному оптимістичному характерові українського народу:

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога

[6, с. 246].

І Шевченко усвідомлює бездіяльність своєї нації, що спричиняє глибокі страждання:

Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить

[6, с. 246].

Митця цікавлять запитання: коли проснеться воля? І коли настане справжнє життя для його народу? Життя, в якому нація реалізує і виявить свій колосальний потенціал. А його найвищим виявом Шевченко завжди вважав державність, свою культуру, літературу і мову. І поетова віра в Бога живиться і тримається на тому, що

Встане правда! Встане воля!
В тобі одному
Помоляться всі язика

[6, с. 246].

Тільки тому він вірить. І криком кричить, що
Сердешну волю цькують.
Лягло костьми
Людей муштрованих чимало.
А сльоз, а крові? Напоїть
Всіх імператорів би стало

[6, с. 247].

Так Тарас Шевченко протестує проти ідеї імперіалізму, вважаючи його злом і причиною страждань і недолі народу. Митець співає славу борцями за волю, які страждають у далеких горах:

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся – поборете,
Вам бог помагає!
За вас правда, за вас сила
І воля святая!

[6, с. 247].

Тарас Шевченко постає великим гуманістом і антропоцентристом своєї доби. Він обурений тим злом, яке несуть народів імперіалізм і царизм. І вболіває митець не тільки за народ український, а й усі інші нації, які страждають від російського поневолення. І те зло Кобзар втілює у численних тюрмах, переповнених невинними людьми:

А тюрм, а люду!.. Що й лічить!
Од молдаванина до фінна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!

[6, с. 247–248].

І Шевченко апелює до Бога, запитуючи:
За кого ж ти розіп'явся,
Христе, сине божий?
За нас, добрих, чи за слово
Істини ... чи, може,
Щоб ми з тебе насміялись?

[6, с. 248]

Загалом віра Тараса Шевченка за характером глибоко ренесансна й антропоцентрична. Він вірить у Бога, якщо вища сила дає волю народів, нищить рабство. За інших обставин душу і творчість поета терзають сумніви. Твір завершується глибокими вболіваннями митця за свого друга Якова де Бальмена, якого загнали

Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну

[6, с. 249].

Душею і думками Тарас Шевченко єдиний зі своїм другом. Їхні світоглядні системи подібні прагненнями до волі особистої та національної.

Ідея прометеїзму, що живила поета, була підхоплена і розвинена Лесею Українкою. Поетеса померла на сорок першому році життя. Її коротке, як спалах, життя стало втіленням самопосвяти і самопожертви в ім'я української нації та народної

волі загалом. Вихована на традиціях українських і європейських, вона осмислює волю рідного народу в контексті світовому. Створений Лесею Українкою образ Прометея є глибоко емоційним. Він надихається романтичним ідеями і віяннями тогочасної Європи, осмисленням античного міфу і власним авторським баченням місії Прометея в тогочасному українському світі.

Як наголошує Д. Павличко, "Прометеївський дух Лесі Українки – це непроминальне надбання світової культури" [3, с. 234]. І цей дух передав їй Тарас Шевченко. Маючи блискучу європейську освіту та демократичні погляди, сформовані під впливом світових і національних визвольних рухів, Леся Українка інтегрувала європейський контекст у тогочасну українську літературу, надавши їй нового звучання. Свобода і воля особистості є для неї тими чинниками, які зумовлюють рух і розвиток. Ідеал сильної людини і навіть надлюдини, характерний для поглядів німецького філософа Фрідріха Ніцше, живить і образ Прометея, створений поетесою. Дух нової західноєвропейської літератури притаманний їй творчості, зокрема Лесиному Прометееві. Водночас він трансформується згідно із національними і суто авторськими індивідуальними тлумаченнями та інтерпретаціями. Цей Прометей ідейно сумісний із реальністю українського життя. Д. Павличко зазначає, що "ми відчуваємо дух Лесиного новаторського за суттю й формою мистецтва як чисте повітря, необхідне для самого нашого існування" [3, с. 227]. Свого часу творчість Лесі Українки Д. Донцов назвав "поезією індивідуалізму", індивідуалізму творчого і конструктивного. Адже дух прометеїзму для Лесі Українки – це дух сильної особистості. Інтегруючи міф про Прометея у власну творчість, Леся Українка, з одного боку, залишає незмінним головний сюжет міфу, а з другого – вона втілює в ньому український національний дух і характер. Як зазначає П. Филипович, "програмовий" характер Преметеевого образу найпомітніший у драматичній поемі "У катакомбах" [4, с. 112]". Саме Неофіт-раб постає його носієм.

У поемі Лесі Українки "В катакомбах" життя Неофіта-раба представлено як таке, що спрямоване на пошуки волі. Це особистість, яка не визнає пана і раба. Він виступає за рівність. Це ідеал, до якого прагне і сама авторка. Неофіт-раб висловлює протест супроти покори і терпеливості:

...Про мене ж, хай воно й ніколи,
Те царство Боже, не приходять!"

[6, с. 193].

Головний герой твору розчарувався у тому, що він знайшов серед християн, оскільки не знайшов тут спокій і любов. А тому вважає, що душа його вмирає, будучи розчарованою в ідеях і смислах християнського вчення. Він заявляє:

Учили ви мене любити ближніх,
Так навчіть мене їх боронити

[6, с. 195].

Тепер ця позиція стає для нього визначальним стимулом і мотивом життя. Він не погоджується на жертву:

Свої крові я не дам ні краплі
за кров Христову. Якщо тільки правда,
Що він є Бог, нехай хоч раз проллється
Даремна Божа кров і за людей...
Мені дарма, чи Бог один на небі,
Чи три, чи триста, хоч і міради.
За жодного не хочу помирать:
Ні за царя в незнаному едемі,
Ні за тиранів на горі Олімпі,
Нікому з них не буду я рабом,
Доволі з мене рабства на сім світі!

[6, с. 198]

Неофіт-раби готовий служити людям і їм принести себе в жертву. Його самопожертва не традиційна християнська, а витримана у традиціях античного міфу про титана Прометея.

У цьому Леся Українка подібна своїм мисленням до Тараса Шевченка. Неофіт-раб заявляє:

Я честь віддам титану Прометею,
Що не творив своїх людей рабами,
Що просвітив не словом, а вогнем,
Боровся не в покорі, а завзято

[6, с. 198].

І він готовий піти
... за волю проти рабства,
Я виступлю за правду проти вас!

[6, с. 199].

Загалом образи Прометеїв у творчості Тараса Шевченка і Лесі Українки є глибоким втіленням визвольної ідеї. Саме ця ідея стала визначальною для світогляду українського демократичного і національно налаштованого суспільства у часи Тараса Шевченка і Лесі Українки. П. Филипович наголошує, що "образ Прометея в Шевченковій поезії "Кавказ" – найсильніше втілення цього образу в українській поезії. Але й Леся Українка внесла свою частку. Не давши в цьому разі чогось оригінального, вона наситила цей образ емоцією та глибиною переконання й підпорядкувала його цілком соціально-політичному напрямку своєї поезії, що змагалася з християнським духом "терпеливості й покорі", і хотіла, щоб слова

...луну гірську будили, а не стогін,
Щоб краяли, та не труїли серце,
Щоб піснею були, а не квилінням

[2, с. 115–116].

Два великих митці України присвятили своє життя служінню Україні, її культурі та мові. Отже, створені ними образи Прометеїв є глибоко автобіографічними. Адже і Тарас Шевченко, і Леся Українка були борцями за українську національну ідею. Не будучи прихильниками традиційного християнства, вони витворили свої образи згідно з традиціями античності, доби Ренесансу та національними світоглядними чинниками. Також їхні образи Прометеїв є глибоко індивідуальними й авторськими. Вони засвідчили становлення й утвердження в українській суспільній

і світоглядній традиціях ідеї боротьби за національне та протистояння з російським імперіалізмом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, С. Маланюка, Л. Костенко: монографія. – К. : Академвидав, 2008. 390 с.
2. Леся Українка. Твори. – К. : Дніпро, 2000. – 630 с.
3. Павличко Д. Літературознавство. Критика. Українська література. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2007. – С. 227–236.
4. Филипович П. Леся Українка // Филипович П.П. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1991. С. 105–108.
5. Филипович П. Образ Прометея в творах Лесі Українки // Филипович П.П. Літературно-критичні статті. – К. : Дніпро, 1991. – С. 109–116.
6. Шевченко Т. Повне зібрання творів у 12 томах. Том 1. Поезія 1837–1847. – К. : Наукова думка, 1989. – 526 с.

REFERENCES

1. Ivanyshyn P. Natsionalnii sposib rozuminnia v poezii T. Shevchenka, Ye. Malanyuka, L. Kostenko. Monohrafiia. Kyiv: Akademvydav, 2008. 390 s.
2. Lesia Ukrainka. Tvory. Kyiv: Dnipro, 2000. 630 s.
3. Pavlychko D. Literaturoznavstvo. Krytyka. Ukrayinska literatura. Kyiv: Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko "Osnovy", 2007. S. 227-236.
4. Fylypovych P. Lesya Ukrainka // Fylypovych P.P. Literaturno-krytychni statii. Kyiv: Dnipro, 1991. S. 105-108.
5. Fylypovych P. Obraz Prometeya v tvorakh Lesi Ukrayinky // Fylypovych P.P. Literaturno-krytychni statii. Kyiv: Dnipro, 1991. S. 109–116.
6. Shevchenko T. Povne zibrannya tvoriv u 12 tomakh. Tom 1. Poeziia 1837-1847. Kyiv: Naukova dumka, 1989. 526 s.

Стаття надійшла до редакції 09.09.21

O. O. Zlotnyk-Shagina, PhD, Assist.,

O. M. Slipushko, Dr Hab., Prof.,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

LESIA UKRAINKA AND TARAS SHEVCHENKO: PROMETHEISM OF THINKING

The article deals with the Prometheism thinking of both Taras Shevchenko and Lesya Ukrainka, as well as defines its character and features. The comparative analysis of Prometheism of Taras Shevchenko and Lesya Ukrainka is carried out, their common and distinctive features are emphasized.

In the image of Prometheus, Taras Shevchenko embodies the idea of serving people, anthropocentrism, the native Ukrainian people and himself. Created by Lesya Ukrainka, the image of Prometheus is inspired by the romantic ideas and trends of

contemporary Europe, the understanding of ancient myth and his own author's vision of Prometheus' mission in Ukraine.

Prometheism is presented as an ancient and renaissance idea, the essence of which was determined by self-sacrifice and service to the individual and the people. Specifics of the perception of the Christian tradition by both artists are characterized, the emphasis is on the purely authorial approaches of Taras Shevchenko and Lesya Ukrainka to the figure of Jesus, which correlates with the figure of Prometheus as somewhat opposite given the realization of personality in society and vocation. An artistic interpretation of the idea of imperialism by Taras Shevchenko and Lesya Ukrainka is given.

It is emphasized that both artists have dedicated their lives to serving Ukraine, its culture and language, and the images of Prometheus created by them are deeply autobiographical. Not being followers of traditional Christianity, they created their images in accordance with the traditions of antiquity, the Renaissance and national worldviews. They testified to the formation and establishment in the Ukrainian social and ideological traditions of the idea of the struggle for nationalism and confrontation with Russian imperialism.

Key words: *Taras Shevchenko, Lesia Ukrainka, image of Prometheus, Christianity, antiquity, Renaissance, imperialism, idea of self-sacrifice, anthropocentrism.*